

ЖЕЉКО МИЛАНОВИЋ

ПОСТДЕМОКРАТИЈА КАКИСТОКРАТИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТ*

Овај текст настаје два месеца пред изборе (републичке, покрајинске и локалне), у атмосфери рекламне кампање која ће окупирати нашу свакодневицу снажним ако не и узнемирујућим интензитетом. Када овај текст буде доступан читаоцима, политичка кампања ће бити на свом врхунцу који ће желети да очува до самог дана избора. А онда ће бити настављено стање пре избора – перпетуирање медијског праћења активности политичара неће ни бити прекинуто. И тако до следећих избора, када ће рекламне кампање почети да се интензивирају... Из перспективе и политичара и бирача, демократија је агон рекламних порука, филмских представа којима се обећава боља будућност наспрам ружне прошлости у којој смо боравили јер смо погрешно изабрали па је тако и сва одговорност делегирана нама, борба за већу „медијску видљивост” и „медијску покривеност”, трибални скупови на којима се види колико нас има више од наших противника – једном речју, демократија, одржавана од политичара захваљујући контроли процеса коју над њом имају, свој хипертрофирани живот оглашава током два месеца изборне кампање, у време када „нова економија нуди и неки облик сурогата демократске партиципације кроз конзумеризам односно потрошачки суверенитет”.¹

У време трајања мандата изабрани представници власти претварају се у противнике оних који су их изабрали: еуфемизми

---

* Рад је урађен у оквиру пројекта Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности (178005) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Tonči Kursar i Iva Vukojević, „Varijante postdemokracije”, *Političke perspektive*, Vol. 3, br. 1, 2013, 26.

какви су штедња, рационализација, реформа јавног сектора, стабилност курса, директне стране инвестиције, социјална давања, подстицајна средства... не само да добијају снажније значење већ се претварају у своју супротност – уштеђено се расипнички троши, рационализација постаје отпуштање оних који се налазе ван круга непотизма или клијентилизма, реформа јавног сектора се претвара у бирократску сеобу овлашћења, национална валута у најбољем случају мање пропада али у сваком случају не добија на значају, страном и директно у ноћним интервенцијама типографа постају домаће и закулисно, давања постају условљена принудним радом, подстичу се појединачни буџети партијских извршилаца радова, контрола над представницима власти изостаје све до следећих избора, када се изнова симулира суверенитет народа који одлучује... Утисак да постоји класа политичара у сваком погледу супротстављена онима чије интересе мора да заступа преовладава код већине грађана.

Опис демократије који смо понудили све је заступљенији и најчешће води ка решењима која само наизглед делују супротстављено: неучествовање у изборном процесу или учешће са јасно дефинисаним личним интересом – оба решења наносе подједнаку штету могућности да демократија обнови свој животни потенцијал.

Међутим, ова мрачна перспектива није нужно израз одвраћања од демократије и партиципације у њој. Такође, није нам намера да кажемо да ће све увек бити подједнако лоше, као ни да повлађујемо ставу да су нам неопходни „просвећени апсолутизам”, политика „чврсте руке”, „народни вођа”, „страна чизма”, теократска, завичајна или технократска реализација владања. Таква врста привидног антрополошког оптимизма остаје нам страна јер се иза ње скрива лоше камуфлирани али веома снажан дехуманизујући потенцијал који ови облици владања садрже у себи.

Мрачна перспектива демократије у Србији знак је стања постдемократије и мржње према демократији, постдемократије коју препознаје и описује Колин Крауч² и мржње према демократији о којој говори Жак Рансијер.³ Краучова студија не упућује директно ни на једну посебну земљу у којој се одржавају демократски избори. Рансијер полази од описа стања у Француској, али његова елаборација разлога мржње према демократији поприма општеважећи карактер. Краучови и Рансијерови описи стања у коме се данас налази демократија и односа према њој одговарају ономе што чини преовладавајући дискурс о демократији у Србији данас

---

² Colin Crouch, *Postdemokarcija*, Izvori, Zagreb 2007.

³ Žak Ransijer, *Mržnja prema demokratiji*, Karpos, Loznica 2013.

понајвише јер је и Србија захваћена процесима глобализације који се могу сажети у напорима политичара да се тржиште и приватно власништво максимизирају (оба процеса долазе у сукоб са осталим људским циљевима)⁴, у открићу алибија за неуспех, односно ослобађању олигархије од одговорности као и у укидању полемике⁵ јер наднационалне институције имају своје захтеве који гарантују успех. Поједностављено говорећи, глобализација је искоришћена као униформни модел понашања националних држава и тако омогућила стање у којем се могу мењати владе али не и политике,⁶ односно развој глобализације није био праћен развојем демократије.⁷ Постдемократија и мржња према демократији развијају се истовремено, омогућавајући самопредстављеним политичким елитама да одржавају стање које све више подсећа на преддемократску ситуацију и поред Краучовог инсистирања да се развој демократије не може описати кружницом већ параболом: ми данас баштинимо демократске тековине из прошлости иако је њихов домет умањен. Крауч, наиме, тврди да постдемократија у себи садржи елементе који су обележили успон демократије.⁸

Краучова анализа постдемократије полази од парадокса у коме се налази демократија широм света: све је више земаља у којима се одржавају демократски избори, али је све мање учешће грађана у њима. Либерална демократија охрабрује масовније учешће, али и отвара бескрајно широк простор великим компанијама „те охрабрује облик владе која избјегава мијешање у капиталистичку економију”.⁹ Крауч насупрот либералној демократији поставља захтевније одређење демократије које би подразумевало да ће грађани учествовати не само као објекти који одговарају на питања која долазе из маркетиншких агенција специјализованих за политичке кампање већ ће својим учешћем у расправи утицати на од-

⁴ С. Crouch, нав. дело, 89.

⁵ Ž. Ransijer, нав. дело, 98.

⁶ Иван Крастев, *Замка нефлексибилности – фрустрирана друштва, слабе државе и демократија*, Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност, Београд 2004, 29. Цитирано према Слободан Релић, „Ширење демократске културе као индустрије нове колонијалне свести”, *Култура*, бр. 140, 2013, 368. Напоменимо да Крастев говори о балканским демократијама.

⁷ С. Crouch, нав. дело, 37.

⁸ Дискурс који препознаје постдемократију изван демократије у којој се остварује, који неуспех демократије види у другом а не у себи, уколико постане званичан став једне политике, може да постане доказ управо стања постдемократије уз помоћ кога „овдашњи званичници доцирају светској политици и институцијама, према истој рецептури која је десетине хиљада стајала живота, а милионима уништила или, најмање, раселила судбине” (Nikola Samardžić, „Postdemokratija preddemokratije”, <http://pescanik.net/postdemokratija-preddemokratije/>, 12.2.2016).

⁹ С. Crouch, нав. дело, 9.

ређивање политичких програма и свесно пратити догађаје. Пост-демократија задовољава минималне захтеве либералне демократије јер је за њу изборни процес „чврсто надзирана представа коју воде скупине професионалаца, искусне у техникама увјеравања, и бави се питањима која је изабрао уски круг људи”.¹⁰ Успон услужног и пад индустријског сектора; криза улоге физичких радника; корупција политичке класе; већа заступљеност негацијског модела грађанства од грађанства које развија идентитете који могу да досегну до политике довела је до става да је политика посао искварене квази-елите; ситуација у којој неке странке имају несразмерно веће изворе финансирања од свих других; одрицање државе од интервенисања у животима обичних људи је довело до равнодушног односа према политици и отворило неограничен простор компанијама да увећавају своју добит; глобалне компаније са својим уцењивачким потенцијалом непрекидно ослабљују права радника и мењају законе о раду под изговором да су застарели; владе које се понашају као приватне компаније (хвалисаво истичу да их чине људи који долазе из приватног сектора и хвале се својим позитивним пословањем); владе постају „институционални идиот” који тражи саветнике док се функције државе непрекидно препуштају приватном сектору; јавно финансирање науке, културе и других некомерцијалних области зависи од њихове могућности да имају спонзоре; политика се ослања на снажног лидера; непрекидно се инсистира на лажном ставу да ће политизација и корупција нестати са приватизацијом свега; јавне услуге постају постдемократске када их владе приватизују како би избегле одговорност за њихову примену – све су то услови који су довели до постдемократије у којој су избори постали „игре око брендова, умјесто прилике за грађане да им политичари положе рачуне за квалитету свог рада”.¹¹ Крауч у постдемократији види формирање доминантне класе која је комбинација политичке и власничке. На тај начин политика и власт одлазе „натраг у руке привилегираних елита на начин типичан за преддемократско раздобље”.¹²

Данашње стање демократије, тврди Жак Рансијер, не разликује се од ранијих времена због мржње према демократији већ због жестине те мржње. Рансијер преокрет у дискурсу о демократији уочава након пада Совјетског Савеза, када се губи разлика између добре демократије која инсистира на људским правима и слободама и лоше демократије која тежи егалитарности и колективизму. Демократија је сведена на владавину „нарцистичког потрошача

---

¹⁰ Исто, 10.

¹¹ Исто, 107.

¹² Исто, 12, 108.

који изборна права користи сходно личним и пролазним задовољствима”.¹³ Рансијер описује две фазе интензивирања мржње према демократији: у првој је трајно поистовећен човек демократског друштва са потрошачем, док је друга фаза, која је текла преко расправе о школском систему који не може да пружи исте услове сиромашној деци, окончана тако што је ученик проглашен непријатељем зараженим идеалима демократског/потрошачког друштва. Рансијер у оптужбама које су упућене „демократском индивидуализму” разоткрива две тезе: „класична теза богаташа (сиромаси би увек хтели више) и теза изобразене елите: има сувише појединаца, сувише људи који полажу права на индивидуалност”.¹⁴ На тај начин дискурс мржње према демократији „постаје сличан ставовима учене елите са правом гласа из XIX века: индивидуализам је добар за елиту, а постаје кобан по цивилизацију уколико се призна свима”.¹⁵ Рансијер се приближава Краучовим ставовима у ономе што је најбитније у анализи стања демократије данас: и један и други аутор уочавају да је савез државне и економске олигархије преузео сферу јавног, да се националне државе одричу својих привилегија пред интересом капитала, да наднационалне институције ослобађају олигархију одговорности, као и да се изборима омогућава „репродуковање исте владајуће гарнитуре под различитим, узajамно замењивим називима”.¹⁶ Рансијер прихвата став да је свака држава олигархијска али каже да демократија ускраћује монопол над јавним животом, а богатству свемоћ над животом појединаца. Користећи Краучово одређење постдемократије, можемо рећи да постдемократија наступа онда када олигархија има превласт над јавним животом и када богатство почне да управља не само животом појединца већ и државом.

Видели смо да и Крауч и Рансијер посежу за примерима који повезују XIX век са данашњим стањем. Рансијер не само да показује да постоји истоветност између описа појава у демократији са описом који нуди *Комунистички манифест* (буржоазија је замењена човеком демократског друштва) већ и да је француска елита XIX века, стрепећи од „демократске олује”, могла да види демократију које није било у јавном животу „у појави јефтених тканина, омнибусима, веслању, сликању у природи, извештаченом понашању девојака или новим реченичним склоповима писаца”.¹⁷

¹³ Ž. Ransijer, нав. дело, 32.

¹⁴ Исто, 38.

¹⁵ Исто, 39.

¹⁶ Исто, 89–90. За разлику од Крауча, Рансијер не верује да постоји све већа апстиненција на изборима.

¹⁷ Исто, 112.

Рансијерова анализа односа елите према облицима популарне културе, демократизацији кретања или новим појавама у књижевности може да буде подстицајна за пажљивији приступ феноменима савремене културе и њеног неприхватања од стране интелектуалне елите. Али нас првенствено интересује парабола која обухвата два књижевна дела настала у размаку већем од сто година, а која на радикалан начин проблематизују демократију у Србији, дела која сатиром репрезентују преддемократско и постдемократско стање. Реч је о *Сџирадији* Радоја Домановића и *Сџирадији и коменџарима* Видосава Стевановића.

Пре него што покушамо да представимо параболу коју оцртавају ова дела, подсетимо да смо раније скренули пажњу на везу између хибернотерапије коју је Франц Фанон уочавао у друштвима недавно ослобођеним од колонијалне власти¹⁸ (народ се успављује бесмисленим приликама у којима искаљује своје незадовољство – бели штрајк у фабрикама, манифестације подршке лидеру, бојкот аутобуса или намирница из увоза, умирујућа улога религије, други облици сурогата борбе)¹⁹ и негацијског облика грађанства који је присутнији од афирмативног облика грађанске иницијативе и који „својом агресијом против политичке класе, пасивним приступом демократији, дијели замисао да је политика у ствари посао само за елиту, изложену оптужбама и окривљену од масе која проматра и наљуту се када примијети да је елита направила неку погрешку”.²⁰ Говорећи о опасности да књижевност буде захваћена процесима артиклизације и сврставања у трошкове престижа, односно да буде део анестезирања друштва, поверовали смо да књижевност и њена истраживања могу да нам покажу како подређени говоре сами и за свој рачун.²¹ Домановићева *Сџирадија* и Стевановићево дело *Сџирадија и коменџари* представљају управо таква дела, јер у њима не само да подређени говоре већ нам њихова дела омогућавају да пратимо параболу по којој се развијала демократија, од свог обећања спутавања олигархије да монополизује јавни живот и ограничавања богатства да управља животом појединца до њеног поновног западања у кризу изневеравањем сопствених обећања и њиховим свођењем на стање у коме „царује политички маркетинг у функцији симулације демократије”.²²

¹⁸ Жељко Милановић, „Постколонијалне студије, постдемократија, књижевност”, *Летвојис Мајице српске*, год. 190, књ. 493, св. 4, април 2014, 418–426.

¹⁹ Frantz Fanon, *Презрени на свијету*, Stvarnost, Zagreb 1973, 22.

²⁰ С. Crouch, нав. дело, 21.

²¹ Види: Ж. Милановић, нав. дело, 426.

²² Anđelko Milardović, Luka Žeravica, „Postdemokratsko stanje”, *Европске студије*, Vol. 1, br. 1, Zagreb 2015, 161.

Домановићева *Сѣрадија* је алегорично-сатирична прича. Њена „сатирична визија стварности” уоквирена је, као и његове друге приче ове врсте, „причом о имагинарном путовању” у којој наратор на свом путовању долази у земљу „где се све разликује од онога што је пре и после тога видео и доживео”.²³ *Сѣрадија* започиње евоцирањем приповедачевог читалачког искуства које је имао читајући стару књигу из смешног времена „у коме је било много слободоумних закона, а нимало слободе, држали се говори и писале књиге о привреди, а нико ништа није сејао, цела земља претрпана моралним поукама, а морала није било, у свакој кући пун таван логика, ал’ памети није било, на сваком кораку говорило се о штедњи и благостању земље, а расипало се на све стране, а сваки зеленаш и нитков могао је себи купити за неколико гроша титулу: ’велики народни родољуб’”.²⁴

Ово евоцирање читалачког искуства одводи приповедача у препричавање књиге како не бисмо морали да је сами читамо: он нам препричава књигу чији садржај је лаж у коју он верује као у највећу истину. Читалачко искуство тако постаје искуство стварности земље у којој су сви грађани одликовани (неки ордење гурају у колицима), у којој је идолопеја развијена до претварања датума ждребљења коња шефа полиције у свечаност, у којој се сви диве странцу и нуде му привилегије државних намештења, образовани крију своје образовање, опозиција је кључна опсесија власти, бирократски апарат је огроман, проблеми се решавају резолуцијама, посланике једном месечно на слободним изборима бира шеф полиције, опозициони посланици пристају на своју улогу тек кад задовоље своје личне интересе... Домановићева сатира покрива сва поља релевантна у оцени стања демократије: поље државности и државне управе (чете Анута упадају на југ земље а власти с гнушањем и презиром констатују да су они некултуран народ који није вредан њихове пажње), поље привреде (министар привреде у закон уноси одредбу да жито мора да успе; министар има огромну администрацију и сељаци обавезује да четири сата дневно читају или слушају читање у сеоским читаоницама), политичко поље (закони се непрекидно мењају; скупштина и посланици раде искључиво оно што хоће влада), поље владавине права (кажњава се и за погрешно изговорену реч јер то доноси и финансијску корист) – дајући тако сатиричну репрезентацију једне неконсолидоване демократије.²⁵

²³ Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд 1983, 425.

²⁴ Радоје Домановић, *Сѣрадија*, Нова електрична штампарија П. Јоцковића, Београд 1902, 1. Раније исте године *Сѣрадија* је објављена у наставцима у *Српском књижевном гласнику*.

²⁵ Више о друштвеним пољима које теже стабилности у: А. Milardović, L. Žeravica, нав. дело, 159–180.

У Домановићевој Страдији није испуњен ниједан од услова којима Рансијер одређује минимум могућности да један представнички систем буде демократски („кратки мандати посланика који не могу акумулирати више функција нити се за њих поново кандидовати; монопол народних представника на учешће у изради закона; забрана кандидовања државних функционера као представника народа; минимализовање трајања и трошкова изборне кампање, као и контрола умешаности моћних економских актера у изборни процес”²⁶), већ је сваки од њих брутално нарушен (у скупштини остају исти посланици и после пада владе; скупштина постоји само због привида парламентарне демократије док о свему одлучује влада; трговац сведочи о томе како се обогатио уз помоћ државних лифериција, затим помагао политички лист, а сад жели да буде народни посланик; у Страдији се избори одржавају једном месечно; министри и влада имају своје листове). У Страдији се највећи део буџета троши на бивше министре, док се војска и чиновништво финансирају из буџетског дефицита – просвета се и не финансира („Просвета? Е она, већ, разуме се, долази у непредвиђене издатке”).²⁷

Стевановићево дело *Сѝрадија и коменѝари* полази од „Предисловија” у коме потенцијални издавач анализира дело које је добио поштом и размишља о томе да ли да га објави или не. Он верује да се дело не може убројати ни у једну књижевну врсту, да рукопис није завршен, као и да је реч о белешкама које су „пристрасне, необјективне, парцијалне, неправедне, непоштене, страњске, једном речи антистрађанске”.²⁸ Такође, издавач зна да је првобитна *Сѝрадија* „разуму и нашем народу упркос постала школска лектира”.²⁹ Размишља о пореклу писца, о штети и користи од објављивања. Обраћа се писцу од ауторитета, који му поручује да аутор „баљезгарије” није Страђанин јер „ни у једном нашем уму није могло настати толико искривљено, подло, злонамерно, покварено, перверзно, бузерско, сатанизирајуће, антинародно, незнабожачко штиво”.³⁰ Ипак, одлучује да штампа дело уверен да је ослобођен одговорности пред „Народом, Нацијом и Државом, не заборављајући Пресвету Матеру Цркву ни одговарајуће тајне службе”.³¹ Белешке које објављује садрже поглавља „Пролеће”, „Лето”, „Јесен”, „Зима”,

²⁶ Ž. Ransijer, нав. дело, 88.

²⁷ Р. Домановић, нав. дело, 52.

²⁸ Видосав Стевановић, *Сѝрадија и коменѝари*, Службени гласник, Београд 2015, 8.

²⁹ Исто, 9.

³⁰ Исто, 11.

³¹ Исто, 12.

„Пето годишње доба”, „Наравоученије”, „И коментаре”, међу којима су поглавља „На блогу издавача *Сџрадо-Сџрадин*” и „Дедин тестамент”.

Издавач се на самом почетку разоткрива као неко ко мрзи демократију, али и као неко ко и те како вешто може да злоупотреби њене мањкавости. Уверен је да је демократија донела забуну јер, за разлику од времена комунизма, више се не зна шта је дозвољено а шта забрањено па мора да се довија сам. Сећајући се како је некада морао да поштује издавачке процедуре од пријема рукописа па надаље, сада увиђа да не мора никоме да одговара и то схвата као израз демократичнијег доба. Верује да га демократија ослобађа одговорности али не и ауторитета, па се зато обраћа „нашем писцу чија реч ствара и уништава књиге, ауторе и каријере”.³² Ослобођен одговорности он објављује манускрипт, али и „Наравоученије” Кобрице Добрина о томе како се не сме писати.

Јунак Стевановићеве *Сџрадије* је унук Домановићевог приповедача који креће да истражи Страдију и пише о њој како би постао наследник деде који је тестаментом захтевао да онај ко утврди истинитост његових речи може и да га наследи. Унук сањари о лагодном животу до кога ће стићи захваљујући наслеђу. Приповедач и јунак је странац у Страдији. Његов идентитет се мења из поглавља у поглавље: од одбојности и осећања крајње другости, преко покушаја да стекне идентитет Страђанина упознавањем са институцијама какве су Академија наука и уметности или влада, односно са историјом, националним карактером, центром и периферијом Страдије, њеним обичајима, Друштвом књижевника, њеним компанијама (три од њих су именоване почетним словима грчког алфабета, а четврта, која ће их све надмашити, биће именована четвртим словом по реду)... све до одлуке да деду нападне у медијима, што ће му омогућити да уђе у владу, да оде код Кобрице Добрина и да се рукује са председничким претендентима Борком и Тонгом и тако постане прави Страђанин, који на крају свечано обећава да неће имати потребу за сновима. Стевановићев јунак прелази пут од учене индивидуе (он је антрополог) која жели да оствари своје жеље стицањем наследства до јунака који жели да се настани у колективу и који својим завршним белешкама сведочи о кошмару у коме се нашао, између осталог и одбијањем савета свог психотерапеута. Он је на почетку Рансијеров оптужени демократски појединац који има сопствене прохтеве и тако нас све води ка пропасти.

Рецепција књиге његовог деде описује и његов пут: док је у Европи то дело сматрано путописом кроз непознато, у Страдији

---

³² Исто, 10.

је схваћено као памфлет уперен „против страђанског националног бића”.³³ Његова неуспешна авантура пролази кроз искуство пост-демократије јер највећи део његових бележака говори управо о њеном стању. Његове белешке покривају много више од поља које обухвата једна неконсолидована демократија, рефлектујући на тај начин и стање које наликује преддемократском а које је, видели смо, представљено код Домановића – Стевановићев текст настаје следећи Домановићев у његовим кључним одликама (алегорично-сатирична прича, имагинарно путовање у свет у коме важе нека друга правила, предимензионираност карактера који се могу препознати у стварности, гротескно изобличавање са хуморним ефектима, дифузност тумачења...), али је пресудна чињеница да оба текста тематизују слична стања, стања у која је запала демократија.

Јунак који жели да постане Страђанин открива све димензије њене демократије: јужну покрајину су освојили дивљи Анути, Страдија је демократска република зато што је у њој већина за монархију, тајне службе чекају развој демократије како би преузеле власт (државност и државна управа); Страдију поседују три компаније које не плаћају порез али зато добијају државну помоћ (привреда); Академија увек бира исте покојнике, партије су централизоване, лидери личе једни на друге, програми партија се могу купити на бувљаку (политика); владе спроводе „природну селекцију” уништавањем свих који не воле Страдију, жене су зло које мора да се преобликује патријархатом (владавина права). Страдији недостаје и минимум демократског система да би могла да буде названа правом демократијом: на самом почетку, после таксисте који се њиме „послужио” на аеродрому и који му је наређао низ стереотипа о *нама* и *њима*, јунак и аутор бележака о Страдији сусреће се са графитом „Опет су наши на власти, али сада су ваши”³⁴ – исти представници политичко-економске класе се смењују на власти; градоначелник Страда који се крије у влади јер тамо може на миру да спава објашњава јунаку да „неколицина мајстора без лица управља свиме”³⁵ па и гласањем у парламенту – монопол парламента над израдом закона очигледно не постоји; тражећи своје рођаке, јунак одлази у Пострад Страдски, у коме столује Папаја коме је подигнут споменик за живота и који ће објаснити да се сâм изабрао а да су се „гласачи само сложили, да случајно нису друге би им тице певале”³⁶ – државни функционер се кандидује као представник народа; током кампање Борка и Тонга обећавају да ће

---

³³ Исто, 13.

³⁴ Исто, 19.

³⁵ Исто, 226.

³⁶ Исто, 163.

завештати своје органе Медицинском факултету уколико победе на изборима, избори се сазивају периодично и све споља личи на друге демократије, изборни процес чине обећања, претеривања и претње – очигледно да кампања за изборе никад не престаје, већ се само периодично интензивира; моћни економски фактори не само да су умешани у изборни процес већ и у доношење одлука – градоначелник Страда изнад своје фотелје држи фотографију власника највећих компанија у Страдији и кад год треба да донесе неку одлуку зна шта мора да учини. Још током пролећа, на почетку свог боравка у Страдији, јунак почиње да мисли и осећа као Страђанин „не бојећи се ничијег знања нити лекарске интервенције”.³⁷

Јунак у кафанским разговорима покушава да схвати природу политичког система. Прво му се чини да је термин партократија решење проблема, али увиђа да се ништа у Страдији не може објаснити једном речју. У грчком термину какистократија проналази решење које савршено одговара стању демократије. Какистократија је владавина најгорих, „то јест оних који нигде друг[д]е не би могли доћи до власти, због прекршених закона и почињених неподопштина, због мана које не могу сакрити, због неспособности или незнања, због разметљиве бестидности и јавног неморала”.³⁸ Међутим, какистократија је омиљена у Страдији и сматра се најбољим начином за управљање „зато што укључује и оне на дну било које врсте, промашене, одбачене, штетне, пропале и махните, па је, следствено томе, савршено демократска, праведна, хумана, једном речи народска, исправља све грешке које су починили бог, друштво неједнакости, државе лажне западне демократије и наопака људска природа”.³⁹ Страђани и Страђанке иду и даље од одушевљења какистократијом и мисле да је она заправо „израз природне словенске демократије, виспреног духа и славне традиције”.⁴⁰

*

Домановићева *Сѝрадија* није довршена – прекинута је најавом одласка код црквеног поглавара који само што је запевао побожне песме над кофером странца за кога сви верују да је донео позајмицу влади. Стевановићево дело *Сѝрадија и коменѝари* на својим последњим страницама оглашава своје непостојање у вир-

³⁷ Исто, 57–58.

³⁸ Исто, 63. Транзиција и приватизација која претендује на вечност јер увек остаје нешто што се може претворити од општег добра у приватно, представљају речи којима се у *Сѝрадији* све објашњава.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Исто, 65.

туелном свету данашњице. И Домановић и Стевановић знају шта очекује сатиричара. Домановић у тексту „Разговор с демократијом” сведочи о свом писању на следећи начин: „Врло скуп занат. Откако сам почео писати, писао сам искрено без икакве задње намере и за све то само сам имао огромне штете, тешких дана, разочарења, увреда, клевета, гоњења, отпуштања из службе”.⁴¹ Заиста, већ међу првим приказима *Страдије* налазе се замерке. Иако се признаје естетска предност овог дела у односу на његова ранија остварења, као и да је аутор српски патриота „који од јада због свију ових изопачених прилика не може чемер, што му се на душу излио да отрпи, но се смеје и руга, али је горак његов смех а још горче његово ругање”, замера му се то што појединцима приписује општи карактер: „Према његовом опису у Страдији нема тамо ни једне ћелијице органске која би била здрава, а то нит је могуће, нит је вероватно а није ни истинито”.⁴² Међу Домановићевим првим оцењивачима било је и оних који су га одушевљено поздравили. Један од њих је и Милан Савић, који је, приказујући Домановиће друге приповетке, исказао уверење да се сатиром може уклонити „тешки, набубрени и већ смрдљиви пришт на телу народа српског”, као и да је писац своје способности ставио „у службу идеалне сврхе, као добар син свога народа”.⁴³

Стевановићева *Страдија* се сама суочава са критикама јер познаје Домановићево искуство. Претпоследње поглавље („И коментари. На блогу издавача 'Страдо-Страдин'”) садржи коментаре бесних, огорчених, незадовољних читалаца. У једноме од њих је Стевановић аутоироничан (читаоци замерају писцу повратак на поступке стварносне прозе), док у осталим коментарима разоткрива очекивану постдемократску мржњу према књижевности која крајње субверзивном сатиром представља политичку и културну самозвану елиту Страдије. Коментатори, међу којима су и неки од јунака дела, тврде да знају ко је прави аутор, износе своје расијалистичке и расистичке ставове, један од њих чак пише министру полиције јер је аутор *Страдије* побегао са његовом патриотски настројеном женом која га је посећивала с намером да сакупи доказе, Друштво књижевника пориче да их је аутор икада посетио, тражи се прогонство за аутора... Стевановић на крају демонстрира

⁴¹ Радоје Домановић, „Разговор с демократијом”, *Сабрана дела* 3, прир. Димитрије Вученов, Просвета, Београд 1964, 455.

⁴² Нед., „Радоје Домановић. *Страдија*. I. Београд. Нова Електрична Штампарија Петра Јоцковића. 1902.”, *Лейтмотив Мајшице српске*, књ. 217, св. 1, 1903, 111.

⁴³ Милан Савић, „Радоје М. Домановић. *Краљевић Марко по оруђи њуј међу Србима. Данџа. Вођа*. Београд. Издање књижаре Вел. Валожића. 1901”, *Лейтмотив Мајшице српске*, књ. 212, св. 2, 1902, 119–120.

да је постдемократија укинула сваку полемику претворивши јавни простор у огласну таблу за денунцијације и промоцију сопствених, неизоставно партикуларних интереса. Књижевност, ако би кренула путем артиклизације, ако би се определила за попуњавање постдемократског захтева за културом која једино опонаша спектакл који је постао својствен и политици, може једино да буде на губитку служећи као средство хибернотерапије.

Домановић је, и поред свих тешкоћа које су настале после његових покушаја да се уклони пришт са тела, сачувао довољно поверења у демократију. Он подсећа демократију на њено стање у време када је била свргнута са трона, на време када је од ње направљено страшило, кад је послужила да преплаши свет како би се под њеним именом поделио плен: „Како год коме затреба, тако те и представља. Начинише те и бауком и чудом невиђеним, страшилом, и смешном и силном и слабом”.⁴⁴ Али, и поред свега, он верује у њену победу, у њен васкрс, предлажући да се прекине са демагогијом, да се прекине са лажима, да се не ћути већ да сада отворено говори, да интелектуалци престану са подршком владарима шта год ови да учине. Нама остаје да наследимо Домановићево поверење у демократију, да инсистирамо на испуњењу минимума демократског система (Рансијер), али и на остваривању амбициознијег пројекта демократије (Крауч) у коме ће књижевност моћи да буде весник демократије који није подлегао артиклизацији – тако да цензорско-тржишни императив из „Наравоученија” Стевановићеве књиге (књигу или забранити или објавити у сто примерака и не продавати је) буде у потпуности обесмишљен.

---

⁴⁴ Р. Домановић, „Разговор с демократијом”, 467.